

LÁZÁR ISTVÁN DÁVID

Egy magyar jezsuita javaslatai az „eretnekségek kiiktatásáról” a 16–17. század fordulóján

Szántó (Arator) István, a jezsuiták első nemzedékének jelentős magyar képviselője szinte egész élete során folyamatosan és elszántan küzdött a reformáció ellen a katolikus hit helyreállítása érdekében. Bárhol is szolgált, minden tevékenységének végső célja ez volt. Műveinek nagy része azonban sajnálatos módon elveszett, ám nagyszámú és gyakran terjedelmes leveleinek jó része fennmaradt.

Az 1600-as évből fennmaradt levelei és egy rövid, összefoglaló írása (Brevis et succincta descriptio, quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerint invectae, quem progressum habuerint, et quis modus sit eas exstirpandi) megmutatja, hogy az idősödő Szántó – hosszú évek tapasztalatai alapján – hogyan látja a katolicizmus helyzetét kora Magyarországon, milyen módszerekkel és intézkedésekkel véli visszاسzoríthatónak a protestáns felekezetek térnyerését.

Kulcsszavak: jezsuita rend, hitviták, felekezeti küzdelmek, „eretnekségek” visszaszorítása

Szántó (Arator) István (1540–1612), a jezsuiták első nemzedékének jelentős magyar képviselője szinte egész élete során folyamatosan és elszántan küzdött a reformáció ellen a katolikus hit helyreállítása érdekében.¹ Bárhol is szolgált, minden tevékenységének végső célja ez volt: Rómában magyar gyóntatóként a papképzés előmozdítására megkísérelte létrehozni a Collegium Hungaricumot;² magyar nyelvű imádságoskönyvet állított össze; erdélyi tartózkodása idején a fejedelem által támogatott iskola alapításán kívül számos hitvitát folytatott a protestánsokkal; elkezdte (és egyes vélemények szerint be is fejezte) a Biblia magyar nyelvre fordítását;

¹ Szántó életének rövid összefoglalását legutóbb ld. LÁZÁR (2018).

² A teljesség igénye nélkül ld. például STEINHUBER (1895), FRAKNÓI (1912), BITSKEY (1983), BITSKEY (1996), LÁZÁR (2022).

elkészítette a Korán cáfolatát³ stb. Írásainak azonban hányatott sors jutott osztályrészül: élete során egy sem jelent meg nyomtatásban, magyar nyelvű kézirataiból egyetlen sor sem maradt fenn (különösen fájó a feltételezett bibliafordítás hiánya), latin nyelvű kéziratának nagy része szintén elveszett. Néhány latin nyelven írott műve, továbbá nagyszámú, köztük több igen terjedelmes, egy adott témát alaposan körüljáró, elemző levele azonban fennmaradt, amelyeknek zöme különböző forráskiadványokban az utóbbi évszázadban nyomtatásban is megjelent.

1600-ban Szántó jelezte⁴ a rend generálisának, Claudio Acquavivának, hogy negyvenévi szolgálata után hátralévő éveit visszavonultan, nyugodt alkotótevékenységnek szentelve szeretné eltölteni: magyar és latin nyelven szándékozik prédikációgyűjteményt összeállítani, hogy ezzel segítse a nem kellőképpen képzett és felkészült papok munkáját, valamint a protestánsok írásait kívánja megcáfolni. A rendi előjáró hozzájárul Szántó kéréséhez.

Ugyanebből az évből fennmaradt egy rövid, összefoglaló írása, a *Brevis et succincta descriptio, quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerint invectae, quem progressum habuerint, et quis modus sit eas extirpandi*.⁵ Ez az írás, valamint egy ehhez kapcsolódó terjedelmes levele megmutatja, hogy az idősödő Szántó – hosszú évek tapasztalatait összegezve – hogyan látja a katolicizmus helyzetét kora Magyarországon, milyen módszerekkel és intézkedésekkel véli visszaszoríthatónak a protestáns felekezetek térnyerését.

A *Brevis et succincta descriptio* keletkezésének körülményeiről pontos ismeretekkel rendelkezünk. Szántó 1600. május 28-án levelet írt Acquaviva generálisnak,⁶ amelyben többek között hírt ad művének elkészültéről, megírásának előzményeiről. A generális titkára, Jacques Sirmond⁷ Acquaviva nevében az osztrák tartományfőnök, Ferdinand Alber közvetítésével felkérte Szántót, hogy tegyen eleget egy bizonyos, a jezsui-

³ LÁZÁR (1990).

⁴ Szántó levele Claudio Acquavivához, Bécs, 1600. május 28. Ld. LUKÁCS (1987: 468–472).

⁵ Rövid és tömör összefoglalás arról, hogy az eretnekségek mikor és milyen körülmények között jelentek meg Magyarországon és Erdélyben, hogyan terjedtek el, és miképpen lehet őket kiirtani. Ld. LUKÁCS (1987: 569–579).

⁶ Ld. a 4. lábjegyzetet.

⁷ A francia Jacques Sirmond (1559–1651) csaknem két évtizeden át volt a generális titkára.

itákhoz közelálló párizsi tudós kérésének. A *doctor parisiensis* az iránt érdeklődött, hogy az északi országokban hogyan jelent meg a protestantizmus, hogyan terjedt el, mennyire vált jelentőssé a korábbi időszakban.⁸ A tartományfőnök a válaszával Magyarország, Erdély, Dalmácia, Horvátország és Bosznia vonatkozásában Szántót bízta meg, aki beszámolója szerint a feladatot körültekintően teljesítette, több mint egy hónapos munkával összeállította a válaszát, vagyis a *Brevis et succincta descriptiōt*, amelyet a generálisnak írott leveléhez mellékel.⁹ Megjegyzi, hogy Erdéllyel csak érintőlegesen foglalkozik, hiszen az előző évben részletesen megírta a jezsuiták erdélyi tevékenységének történetét.¹⁰

A *doctor parisiensis* kérését közvetítő levél nem maradt fenn, azonban mivel Szántó művében pontról pontra válaszol, következtethetünk a kérdések tartalmára. Mielőtt azonban a kérdésekre sorjában válaszolna, Szántó röviden felvázolja az ország történetét vallási szempontból, és általános megállapításokat tesz a protestantizmus elterjedéséről. Rövid összefoglalásának már az első mondataiban határozott kijelentést fogalmaz meg az „eretnekségek” vonatkozásában: a magyarok 600 évvel korábban vették fel a kereszténységet, az országban soha nem ütötte fel a fejét eretnokség, az mindig kívülről, idegen népek közvetítésével jelent meg. Példaként hozza fel a huszitizmust, amelynek képviselői – elmondása szerint – Mátyás idején feltűntek ugyan az országban és engedélyt kértek nézeteik hirdetésére, a király azonban ehhez nemcsak hogy nem járult hozzá, hanem kivégeztette őket, e szavak kíséretében: *satius est, ut vos soli pereatis, quam ut plures vobiscum in tartara pertrahatis, et inde maiora vobis inferni tormenta accumuletis*.¹¹ Mátyás halála után azonban az ország meggyengült, belviszályok gyötörték, végül pedig a mohácsi vereséget követően teljesen széthullott.

⁸ Jelenleg nincs információ arról, hogy ki lehetett ez a bizonyos *doctor parisiensis*, illetve hogy a többi országra vonatkozóan kapott-e válaszokat, valamint hogy az információk gyakoroltak-e hatást a jezsuiták tevékenységére.

⁹ Ld. az 5. lábjegyzetet.

¹⁰ Ez a *Historia Societatis Iesu in Transylvania* c. műve. Ld. LUKÁCS (1987: 527–568).

¹¹ „jobb, ha egyedül ti pusztultok el, mint hogy sokakat magatokkal rántva a pokolba ott még nagyobb büntetést szenvedjete el”. Ld. LUKÁCS (1987: 569).

Az államszervezet meggyengülése mellett a nemesség felelősségét is hangsúlyozza. A nemesek morális züllésük következtében fogékonyra váltak a lutheranizmusra és a kálvinizmusra, jobbjágra is rákényszerítették ezeket a tanokat, fiaikat pedig protestáns egyetemekre küldték tanulni, hogy minél inkább megerősítsék őket a protestantizmus iránti elkötelezettségükben. Az új tanok elterjedését Szántó szerint elősegítette az is, hogy csak kevésszámú és alacsony színvonalú katolikus iskola maradt az országban, amelyek nem képesek ellensúlyozni a külföldi egyetemeken képzett protestáns prédikátorok hatását. Beszámol arról, hogy a protestánsok mindenütt, ahol megjelennek, rögtön iskolát alapítanak, ahol a szegények gyerekeit is oktatják, anyagilag is támogatva őket. Ezt követően részletesen, egyházmegyékre bontva tudósít a katolikus iskolák helyzetéről.

A főpapok felelősségét is hangsúlyozza, akik elhanyagolva a lelkek gondozását, teljes mértékben világi ügyekkel foglalkoznak, anyagi javakat hajhásznak, odáig elmenően, hogy még ha sor kerül is vizitációra, a vizitátorokat a protestánsok, illetve az erkölcstelen életmódot folytató katolikus papok könnyedén megvesztegetik. A királyok és fejedelmek sem léptek fel kellő határozottsággal a protestantizmus terjedése ellen, sőt időnként még akadályozták is azokat a püspököket, akik határozottabb cselekvésre szánták volna el magukat. Végül mindezek alapjaként az általános erkölcsi romlást, a társadalom minden rétegét – egyháziakat, nemeseket, polgárokat – egyaránt érintő morális züllöttséget nevezi meg.

Ezek előrebocsátása után tér rá a kérdések megválaszolására, és – amint említettem – a válaszokból következtethetünk arra, hogy miről szándékozott tájékozódni a párizsi tudós.

Az első kérdés arra vonatkozhatott, hogy mely protestáns tanok jelentek meg az országban, ez mikor történt, és elterjedésük mely területeket érintette. Szántó válaszában kifejti, hogy az országban a lutheranizmus és a kálvinizmus van jelen, ezek a mohácsi csatavesztést követő zűrzavaros időkben, a belviszályok és a háborúk miatt tűntek fel. Elsősorban a kevert (német és szláv) lakosságú területeken erősödtek meg. Szántó részletesen felsorolja azokat a jelentős városokat, amelyekben csaknem kizárólagossá vált a protestantizmus, illetve azokat, amelyekben a protestánsok és a katolikusok együtt élnek. Megjegyzi, hogy a nemesek birtokain érvényesül a *cuius est regio, eius religio* elve.

A második kérdés arra irányulhatott, hogy a protestantizmus elterjedése okozott-e erőszakba torkolló villongásokat. Szántó válasza szerint Magyarországon nem történt ilyesmi (Erdély vonatkozásában megjegyzi, hogy a későbbiekben visszatér erre a kérdésre). Ennek okát főképp abban látja, hogy bár a protestáns tanok erkölcsi szabadosságot hirdetnek, az ország törvényei szigorúan büntetik az ilyen jellegű cselekedeteket. Tudósítása szerint esetenként protestáns német katonák követtek el (nem vallási jellegű) atrocitásokat pl. rablásokat, kicsapongásokat, azonban később megbűnhődtek. Érdeemes odafigyelnünk arra – amit Szántó más írásaiban is hangsúlyoz –, hogy állítása szerint az „eretnekségeket”, azaz a protestáns tanokat idegenek hurcolták be az országba, vagyis a magyaroktól ezek távol állnak.

A harmadik kérdés a rekatolizáció lehetőségeiről, esélyeiről, teendőiről tudakozódhatott. Ezzel kapcsolatban Szántó optimistán nyilatkozik, egyszerűen megoldhatónak tartja a problémát, ugyanis úgy véli, hogy mindössze a világi és egyházi hatóságoknak kellene határozottan fellépniük. A világi elöljáróknak csupán be kellene tartatniuk az ország törvényeit, a protestáns várkapitányok, városi elöljárók stb. helyébe katolikusokat kellene helyezniük. Az egyházi elöljáróknak pedig vizitációkat kellene tartaniuk, a helytelen életmódot folytató papokat meg kellene regulálniuk, a protestáns lelkészeket és az őket támogató nemeseket ki kellene közöszíteniük.

A negyedik kérdés az országban megtalálható protestáns irányzatokra vonatkozhatott. Szántó megismétli, hogy Magyarországon a lutheránusok és a kálvinisták vannak jelen, ezek már felekezeteknek tekinthetők, megvan az egyházszervezetük, elöljáróik, hierarchiájuk.

Ötödik kérdésében a „párizsi tudós” arról érdeklődhetett, hogy betölthetnek-e tisztségeket, hivatalokat protestáns személyek Magyarországon. Erre Szántó igenlő választ ad, hozzátéve, hogy még az udvari körökben is jelen vannak lutheránus, illetve kálvinista tisztviselők. Például Miksa főherceg több visszafoglalt vár élére protestáns várkapitányt nevezett ki.

A következő kérdés a vallásgyakorlás szabadságára vonatkozhatott. Szántó szűkszavúan válaszol: a protestáns prédikátorok ugyanolyan

szabadon hirdethetik tanaikat, mint a katolikus papok, ráadásul büntetlenül zaklathatják őket.

A hetedik kérdés a protestánsok vallásgyakorlására irányulhatott. A válasz szerint a protestánsok a főbb egyházi ünnepeken (Karácsony, Húsvét, Pünkösd) kívül más ünnepeket nem tartanak meg, illetve sajátokat kreálnak, nem tartják meg a böjtölést, és az egyházi törvényeket általában figyelmen kívül hagyják.

A nyolcadik kérdés konkrétan az ország vezetőinek vallási hovatartozása iránt érdeklődhetett. Szántó név szerint felsorolja, hogy a legjelentősebb hivatalokat betöltők közül ki katolikus, illetve protestáns.

A következő kérdésre Szántó mindössze ennyit ír: „a válasz az eddigiekből következik”, így nem tudjuk, miről szólhatott.

A tizedik kérdés a katolikusok és a protestánsok arányáról érdeklődhetett. Szántó válasza ezúttal is rövid, tőle szokatlanul nem tartalmaz magyarázatot: a protestánsok száma százszorosa a katolikusokénak.

A következő kérdés a jezsuiták helyzetére vonatkozhatott. Szántó elmondja, hogy az országban egyetlen kollégiumuk van Turóc vármegyében, és bár ez is ellenséges környezetben működik, mégis eredményesen.

Az utolsó kérdés általánosabb jellegű lehetett. Szántó válaszában felpanaszolja néhány főnemes eltávolodását a katolikus egyháztól. Ugyancsak elkeseredetten említi meg, hogy az országban nagyon kevés könyv található, azok is zömükben latin nyelvűek. Míg a protestánsoknak van saját bibliafordításuk, katolikus fordítás nincs. Megemlíti, hogy szándékában áll a Biblia magyarra fordítása, hiszen ez is hathatós eszköz a protestánsok elleni küzdelemben.

A kérdésekre adott válaszai után röviden áttekinti a vallás helyzetét Dalmáciában, Horvátországban és Boszniában, valamint önálló fejezetet szentel Erdélynek. Az elsőként említett három ország részben, amelyeknek lakói különböző nyelven beszélnek, ám egyebekben nagyon hasonlóak, a katolicizmus nem szenvedett el jelentős veszteséget.

Az Erdélyről szóló fejezetben röviden áttekinti az ország rész történetét, majd a megelőző évtizedek eseményeit. Kiemeli, hogy itt nemcsak a lutheránusok és a kálvinisták, hanem az antitrinitáriusok is komoly befolyással rendelkeznek. Ez utóbbiak tanainak rövid összefoglalását is adja,

ami arra utal, hogy írásának címzettje feltehetően kevésbé ismerte ennek az irányzatnak a jellemzőit. Szántó felsorolja, hogy kiknek a révén terjedtek el és váltak jelentőssé Erdélyben a különböző protestáns irányzatok.

A *Brevis et succincta descriptio* sorsáról, esetleges hatásáról nincs információnk. Szövege egyetlen, 17. századi másolatból ismert, amelyet Budapesten őriznek, máshol, még a rend központi levéltárában sincs nyoma.¹² Ez jelentheti azt is, hogy továbbították a bizonyos párizsi tudósoknak. Pillanatnyilag az ő személye sem ismert számomra, valamint az sem, hogy felhasználta-e a kéziratot a későbbiekben. Az a tény, hogy a jezsuitákhoz közelálló, de nem közjük tartozó személyről van szó, arra utal, hogy nem a rend által szervezett, tőlük megszokott módszeres tájékozódásról lehet szó, amely későbbi összehangolt cselekvést készített volna elő.

Szántó azonban nem így gondolta. Alig két héttel előző levele és a *Brevis et succincta descriptio* elküldése után újabb levelet ír a rendfőnöknek.¹³ Ebben azt a gyanúját és sejtését fogalmazza meg, hogy valójában nem az említett párizsi tudós, hanem maga a pápa kért információkat, valamint javaslatokat arra vonatkozóan, hogy az északi országokban hogyan lehetne az „eretnekségeket”, vagyis a protestantizmust visszaszorítani, kiirtani, és visszavezetni az embereket a katolikus egyházhoz. *Quod si ita est, tunc visum est mihi, aliter esse respondendum. Et inveni quatuor modos faciles, et quibus meliores sub caelo inveniri non possunt.*¹⁴ – fogalmaz szerényen Szántó.

A részletesen kifejtett négy módszer nem mond ellent a *Brevis et succincta descriptio*ban megfogalmazottaknak, azonban Szántó a hangsúlyokat máshová helyezi, az ott elmondottak egy részét részletesebben fejti ki. Alapvetően nem információkat közöl, hanem a protestantizmus visszaszorításának lehetőségeire, az ennek érdekében meghozandó in-

¹² Budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesi-gyűjtemény (v. IX. f. 1–8). Az Erdélyre vonatkozó részeket kiadta MÜLLER (1884), valamint VERESS (1921).

¹³ Szántó levele Claudio Acquavivához 1600. június 13-án-án kelt Bécsben. Ld. LUKÁCS (1987: 580–591).

¹⁴ „Amennyiben ez megfelel a valóságnak, akkor úgy tűnik, kissé másképpen kell válaszolnom. Négy egyszerű módszert fedeztem fel, amelyeknél jobbat nem lehet találni az egész földkerekségen.” Ld. LUKÁCS (1987: 580).

tézkedésekre koncentrál. Feltételezéséből kiindulva, javaslataival a pápát, VIII. Kelement szólítja meg.

Az első módszer a világi hatóságok határozott fellépését szorgalmazza. Javaslata szerint a pápa vegye rá a császárt arra, hogy távolítsa el a városokból a protestáns prédikátorokat, a protestáns világi tisztviselőket pedig katolikusokra cserélje le. Annak igazolására, hogy javaslata megvalósítható, példaként felhozza, hogy a közelmúltban, alig egy hónappal korábban ez történt Linz városában. Ezen túlmenően a császár a protestánsoktól elvett templomokat, egyéb épületeket bocsássa a jezsuiták rendelkezésére, hogy kollégiumokat hozhassanak létre, ahonnan vallásukhoz hű, képzett katolikusok kerülhetnek ki. Számos települést sorol fel, ahol ez a terv megvalósítható, választásait különböző racionális érvekkel támasztva alá.

A második módszer – habár kézenfekvő – szintén a császár határozott fellépését igényli: vegye rá a világi és egyházi hatóságokat, hogy az ország törvényeit, amelyek a katolikus hit megvédésére, fenntartására irányulnak, tartsák és tartassák be. Elképesztőnek és érthetetlennek tartja ugyanis, hogy a protestantizmus egyáltalán megjelenhetett az országban, hiszen a törvények ezt egyértelműen tiltják. Csak annak tudható be az „eretnekségek” elterjedése, hogy az arra illetékes tisztviselők elhanyagolták feladataikat. Érvelését törvényszövegek hosszas idézésével támasztja alá. Szent István intelmeivel kezdi, ezzel is jelezvén, hogy már az első szent király is a hit védelmét tartotta a legfontosabbnak. Ezt követően idézi Szent István második törvénykönyvét, majd II. Lajos dekrétumát, amely fő- és jószágvesztéssel fenyegeti a lutheránusokat, végül pedig a közelmúlt egyházzal kapcsolatos törvényeit is megemlíti.

A harmadik módszer az egyház keretein belül szükséges intézkedésekről szól. Szántó javasolja a pápának, hogy figyelmeztesse a püspököket és egyéb egyházi elöljárókat feladataik teljesítésére. Szervezzenek vizitációkat, ügyeljenek az egyházfegyelemre, ne tőrjék el az egyházi és világi törvények megsértését.

A negyedik módszer szintén az egyházat érinti. Utasítsa a pápa az érseket, hogy szervezzen országos zsinatot – ami már negyven év óta nem volt –, ahová hívjon meg tudós egyházi embereket, akik képesek eredményesen vitázni a protestánsokkal, valamint protestáns prédikáto-

rokat és nemeseket. Így lehetőség nyílik a disputációra és a katolikus vallás pozícióinak megerősítésére.

Javaslatainak felsorolása után Szántó megjegyzi, hogy megítélése szerint az első kettő tűnik hatékonyabbnak, kivitelezhetőbbnek. E meglepőnek látszó kijelentését a továbbiakban meg is indokolja, keserű kritikáját adva a magyarországi katolikus egyháznak, illetve előjáróinak. Elmondja, hogy habár többször kérték és figyelmeztették a püspököket és egyéb főpapokat a magyarországi katolikusok, hogy a hivatalukból következő kötelezettségeiknek tegyenek eleget, nem jártak sikerrel. A főpapok sokkal inkább világi ügyekkel, vagyonuk gyarapításával foglalkoznak, mint az egyházi feladataikkal és a hívekkel. Még ha születtek is elképzelések az egyház helyzetének javításáról, ezek végrehajtásával senki sem foglalkozik. Így csak az vezethet sikerre, ha egy hatékony pápai megbízott összefogva a világi hatalom képviselőjével, akit a császár nevezne ki, végrehajtaná a Szántó által javasolt intézkedéseket.

Levelének záró szakaszában Szántó egy rendkívüli fontossággal bíró kérdésre tér ki, nevezetesen a papképzésre. Már csaknem három évtizeddel korábban, az 1570-es években, amikor Rómában tartózkodott, komoly erőfeszítéseket tett a Collegium Hungaricum létrehozására. Az intézmény megalapítására tett kísérletében odáig is elment, hogy összetűzésbe került a pápával, és ez irányú tevékenységével csak akkor hagyott fel, amikor a pápa kiátkozással fenyegetve elküldte az örök városból. Később is, bárhová került – de leginkább Erdélyben –, igyekezett mindig iskolákat alapítani, hogy képzett fiatalok segítségével léphessenek fel a protestánsok ellen. E levelében is hangsúlyosan javasolja, hogy ahol csak mód van rá, létesítsenek jezsuita kollégiumokat, mert meggyőződése szerint minél több jól képzett katolikus papra van szükség ahhoz, hogy egyházukat megerősítsék, és a híveket visszatéríthessék a katolicizmushoz.

Azt nem tudhatjuk, hogy ha Szántó „egyszerű és hatékony” javaslatait következetesen véghezvitték volna, sikerrel jártak volna-e. A következő néhány évtizedben sem hagytak alább azonban a hitviták, amelyekből olyan irodalmi remekművek születtek, mint Pázmány Péter vitairatai. Az ő katolikus hitre térítésében pedig Szántó minden bizonnyal komoly szerepet játszott.

Források

- LÁZÁR 1990 LÁZÁR I. D. (kiad., bev., jegyz.), *Szántó (Arator) István: Confutatio Alcorani* (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 27), Szeged, 1990.
- LUKÁCS 1987 LUKÁCS L. S.I. (kiad., bev., jegyz.), *Monumenta Antiquae Hungariae IV (1593–1600)* (Monumenta Historica Societatis Iesu 131), Roma, 1987.
- MÜLLER 1884 F. MÜLLER, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XIX*, Hermannstadt, 1884, 579–596.
- VERESS 1921 VERESS E., *Annuae Litterae S. I. de rebus Transylvanicis in temporibus principum Báthory 1579–1613* (Fontes rerum Transylvanicarum 5), Budapest, 1921, 199–201.

Felhasznált irodalom

- BITSKEY 1983 BITSKEY I., *A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyar ellenreformáció kezdetei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 87 (1983/1–3), 130–136.
- BITSKEY 1996 BITSKEY I., *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest, 1996.
- FRAKNÓI 1912 FRAKNÓI V., *A római magyar szeminárium története*, Katolikus Szemle, 26 (1912), 444–453; 562–580.
- LÁZÁR 2018 LÁZÁR I. D., *A csodák szerepe Szántó (Arator) István írásaiban*, in: Tóth O. (szerk.), *Miraculum. A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben* (Haereditas Graeco-Latinitatis VII), Debrecen, 2018, 265–274.
- LÁZÁR 2022 LÁZÁR I. D., *Érvek és ellenérvek a jezsuita Collegium Hungaricum önállósága mellett és ellen (1578–1579)*, in: Tóth O. – Forisek P. (szerk.), *Az antik nevelés és öröksége* (Haereditas Graeco-Latinitatis X), Debrecen, 2022, 149–156.
- STEINHUBER 1895 A. STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom, I–II*, Freiburg in Breisgau, 1895.

Proposals of a Hungarian Jesuit on the “elimination of heresies” at the turn of the 16th and 17th centuries

István Szántó (Arator), a significant Hungarian representative of the first generation of Jesuits, fought against the Reformation almost all his life, continuously and determinedly, in order to restore the Catholic faith. Wherever he served, the ultimate goal of all his activities was this: In Rome, as a Hungarian confessor, he attempted to establish the Collegium Hungaricum to promote priestly training; he compiled a prayer book in Hungarian; during his stay in Transylvania, in addition to founding a school supported by the prince, he engaged in numerous religious debates with Protestants;

he began (and, according to some opinions, completed) the translation of the Bible into Hungarian; he prepared a refutation of the Koran, etc. Unfortunately, however, most of his works have been lost, but a good part of his numerous and often voluminous letters have survived.

His surviving letters from the 1600s and a short summary (Brevis et succincta descriptio, quo tempore et qua occasione haereses in Ungariam et Transylvaniam fuerint invectae, quem progressum habuerint, et quis modus sit eas extirpandi) show how the ageing Szántó, based on many years of experience, sees the situation of Catholicism in Hungary of his time, and what methods and measures he believes can be used to suppress the rise of Protestant denominations.

Keywords: Jesuit Order, religious debates, sectarian struggles, the suppression of “heresies”